

## 4.

# Чеський парламентський режим після 1989 р.: витоки, розвиток і завдання<sup>1</sup>

*Мілош Брунцік, Міхал Кубат*

Ця частина присвячена аналізу державного устрою Чехії, його сильних і слабких сторін. Мета праці подвійна: по-перше, здійснити короткий аналітичний огляд розвитку чеського демократичного державного устрою з 1989 р. до сьогодні; по-друге, популяризувати зміни чеського державного устрою й описати перспективи проведення реформ серед міжнародних експертів.

Звичайно, це не історичне есе, яке описує останні 25 років політичного життя Чехії. Вірогідніше те, що ми зацікавлені з'ясувати головні принципи (зокрема й основні зміни в політичній системі Чехії, які вплинули на чеський демократичний режим), через які відбулися зміни в чеському державному устрої.

Увагу буде звернено на декілька аспектів. Перший аспект – походження, а саме виділення головних традицій, на яких побудовано сучасний державний устрій Чехії. Це все стало початком для реставрації чеської демократії 1989 року. Крім того, буде коротко описано комуністичний період Чехословаччини, який став джерелом натхнення для майбутнього демократичного державного устрою, вплинувши на розвиток Чехословаччини та її ладу. Другий аспект – розвиток. Тут буде коротко оглянуто основні принципи чеської демократичної системи зі специфічною типологією демократичних режимів. Це питання релевантне, особливо щодо

---

<sup>1</sup> Частину підготовлено на основі статті: Brunčík M., Kubát M., The Czech Parliamentary Regime After 1989, *Acta Politologica*, 2016, Nr 2, p. 5-29.

зміни способу вибору президента, якого спочатку обирав парламент, але з 2012-го року президента обирають на прямих виборах. Ця зміна розпалила дебати щодо природи режиму в Чехії не лише серед чеської політологічної спільноти, а й також серед міжнародних експертів. Третій аспект – виклики та завдання. Він стосується проблем чеського державного устрою.

У цій частині буде здійснено спробу відповісти на такі питання щодо розвитку чеського парламентського режиму: З якими проблемами стикається чеський парламентаризм? Які їх причини? Чи є варіанти вирішення або пом'якшення цих проблем? Шукати відповіді на ці питання будемо також через відсилання до Конституції Чеської Республіки.

Чехія як держава з'явилася в результаті т. зв. «оксамитового розлучення» (мирного й офіційно узаконеного розпаду союзної держави Чехословаччини). Ліквідація колишньої федеративної республіки була не мимовільною, а запланованою заздалегідь подією. Цей процес вимагав урегулювання та встановлення нових конституційних принципів нової держави. Фактично, Чехія та Словацька Республіка разом затверджували конституцію перед тим, як кожна з держав створили власну: Словаччина у вересні, а Чехія у грудні 1992 року. Отже, хоча Чехія стала новою державою, вона ґрунтувалася на старих принципах.

Нова структура була збудована не на порожньому місці. Батькам конституційного та державного устрою Чехії довелося мати справу з історичною спадщиною держави, якою вона не була б – позитивна чи негативна.

**Перша Чехословацька Республіка (1918–1938).** Конституційна система Чехії значною мірою базувалася на традиційній конституційній системі Першої Чехословацької Республіки. Справді, архітектура Чеської конституції, прийнятої 1992 року, була натхненна конституцією 1920 року.

Для того, щоб зрозуміти особливості сучасного демократичного режиму Чехії, потрібно описати ключові принципи Чехословацької конституції. Хоча Чехословаччина стала однією з держав-наступників Австро-Угорської імперії, її конституційні та

політичні врегулювання були створені не на спадку імперії. Обидві Чехословацькі конституції – 1918 і 1920 років – основані на різних джерелах. Головною базою для створення конституції стали французька та американська моделі. Конституція США була прикладом для написання чеської преамбули й розділів щодо повноважень судової влади, тоді як французька модель головно вплинула на чехословацький парламент.

Хоча американські та французькі конституції досить різняться, адже вони представляють різні види демократичних режимів, головною характеристикою Чехословацької конституції став республіканський парламентаризм. Парламентарні держави утворюються з уряду, базованого на конституції. Це була парламентська система, ґрунтована на принципі пропорційності та консенсусу. Чехословацький парламентаризм існував зі специфічними особливостями, однією з яких був особливий статус президента. Хоча американська модель президентства не була продубльована в Чехословацькій конституції, імовірно, що факт використання цих особливостей розглядали.

Навіть засновник Першої Республіки та перший президент Томаш Масарик був схильний до американської моделі президентства, оскільки не хотів бути тільки пасивним представництвом держави. Завершальна версія конституції не передбачала існування сильного або «керівного» президента, проте все ж таки президент отримував певні повноваження щодо уряду та парламенту. З іншого боку, це була передовсім політична практика, яка зробила його важливою фігурою політики, суспільства і культури Чехії. Масарик, як і другий чеський президент Едвард Бенеш, цілком слідував своїм конституційним повноваженням.

**Комуністична Чехословаччина.** Традиція президенства була такою сильною, що навіть комуністи після вдалого державного перевороту не ризикнули замінити інститут президента з колективним главою держави радянської моделі. Отже, комуністична Чехословаччина була всього-на-всього країною Східного блоку, яка зберігала індивідуальне самовладдя держави до кінця комуністичного режиму. На перший погляд, державний устрій кому-

ністичної Чехословаччини мав деякі ознаки Першої Республіки (наприклад, інституція президента). Проте, комуністична система принесла головний прорив у розвиток Чехословацького державного устрою, тим самим відрізвавши всі зв'язки з попередніми періодами.

Комуністична конституція травня 1948 р. все ще містила принципи відділення повноважень і парламентського режиму (наприклад, відповідальний уряд і президент, які існували суто формально і на практиці зовсім не слідували принципам). «Соціалістична» конституція з липня 1960 року зберегла принцип єдності державної влади, де влада була формальним представницьким суб'єктом. Кожен із цих принципів вплинув на державне право Чехословаччини від жовтня 1968 р., що формально перетворило унітарну державу в національну федерацію, яка складалася з Чеської Соціалістичної Республіки та Словацької Соціалістичної Республіки.

Хоча політична практика змінилася, існує факт, що центральна влада перебувала в руках компартії, а не відповідних для цього інституцій. Голови компартій стали де-факто керівними президентами. Досить парадоксально цей характерний і швидше сфабрикований засіб зберіг традицію впливовості президентів.

**Падіння комунізму 1989 року** відчинило двері для демократичних змін державного устрою. Нетривалий період постлистопадової Чехословаччини (1989–1992) не забезпечив потрібної мотивації для конституційних змін для майбутньої Чехії. Чехословаччина після необхідних виправлень соціалістичної конституції не погодилася з прийняттям нової демократичної конституції, залишивши стару соціалістичну.

Державний устрій значною мірою розвивався спонтанно, головні акценти було поставлено на розвиток політичного плюралізму, демократичні вибори, економічні трансформації (наголошували на приватизації державного майна), а також, можливо, найголовнішим серед усіх змін стало налагодження відносин між чеськими та словацькими мовними групами, що призвело до розподілу Чехословаччини в майбутньому. Замість обговорення

Чехословацької конституції, відбулося напрацювання фундаментальних основ для майбутніх конституцій Чехії та Словаччини, які стали більш релевантними.

**Головні принципи чеського державного устрою.** Як згадано вище, чеську конституцію підтримала більшість населення на Чеській національній раді 16 грудня 1992 року. Історична спадщина стала фундаментом для створення нових політичних і конституційних традицій Першої Республіки. Це справді зробили чеські політики. Чеський політолог Йозеф Млейнек зазначив: «Чеська конституція була по суті креативною копією першої Чехословацької конституції (...)», хоча з певними виправленнями.

Найголовнішими принципами чехословацького державного устрою в новій конституції стали: консенсусна модель демократії та парламентська система врядування. Консенсусну модель чеської політичної системи добре описано в теорії мажоритарної та консенсусної демократії Аренда Лейпгарта.

Варто зауважити, що чеська демократія повністю не відповідає особливостям Лейпгартової моделі демократії, але все ж певні особливості були. Чеський уряд зазвичай складається з коаліцій, але він не «широкий». Існує загальний баланс між виконавчою та законодавчою владою, але, парламент має більший вплив завдяки уряду. Виборча система пропорційна, проте з украленнями мажоритарної системи. Парламент двопалатний, але не симетричний, тому що Палата депутатів (нижня палата) значно сильніша, аніж Сенат. Проте зрозуміло, що чеський державний устрій більш схильний до консенсусної демократії, ніж до мажоритарної. Особливості парламентської форми врядування цілком залежні від чеського державного устрою. Чеський демократичний режим має в основі принципи розділення гілок влади, які не досить віддалені одна від одної, оскільки виконавчі й законодавчі повноваження частково поєднані. Функції глави держави (президента) і керівника (прем'єр-міністра) відокремлені. Хоча президент формально (відповідно до конституції) входить до керівної верхівки держави, але не має жодної реальної виконавчої влади, яка цілком належить уряду, очолюваному прем'єр-міністром.

Ключовий принцип такий, що реального утримувача виконавчої влади (уряд) формує і затверджує парламент, а точніше, Палата депутатів (не Сенат). Уряд політично відповідальний перед Палатою депутатів.

Президент, своєю чергою, не має політичної відповідальності перед парламентом. Президент може розпустити Палату депутатів, але за дуже специфічних і чітких обставин. Іншими словами, президент не може розпустити Палати депутатів лише за власним бажанням, оскільки розпуск передбачено по суті як «захисний механізм» впливу, щоб усунути «надзвичайну» парламентську ситуацію.

Загалом, основні принципи чеського демократичного режиму відповідають усім характеристикам парламентаризму. Крім того, парламент утворюється з уряду, який виконує роль якоря чеського державного законодавства. Це не означає, що Чехія може бути прикладом чистого парламентського режиму (якщо взагалі його можливо визначити). Режим стикається з різними модифікаціями або деформаціями. Імовірно, найбільш видимою серед них є позиція президента та спосіб його виборів.

**Прямі вибори президента.** Чеський демократичний режим розвивався стрімко, дещо змінилося з 1993 року до теперішнього часу, але ми визначаємо тільки декілька істотних змін, які значно вплинули на нього. Конституція 1992 року була змінена вісім разів. Більшість із цих змін не була значною та майже не впливала на демократичний режим держави, окрім уведення прямих виборів президента 2012 року. До того, президента обирали на окремій сесії обох палат парламенту в три тури, тепер президента обирають всенародно в два тури. Як і чому прийшли ці зміни?

Ідея прямих виборів президента не нова для Чехії. Уперше в грудні 1989 р. комуністи запропонували, що президента потрібно обрати на прямих виборах. Чому і як це відбулося? Комуністична партія прагнула скористатися популярністю останнього комуністичного федерального прем'єр-міністра Ладислава Адамця, аби обрати його замість Вацлава Гавела, який мав більшу популярність наприкінці 1989 року. Згодом з'явилися й інші пропози-

ції щодо просування ідеї прямих виборів президента. Цю зміну супроводжували дві хвилі обговорень, які відбулися в чеському громадському просторі. З одного боку, тривали дискусії, де переважно обговорювали різні аспекти ідеї прямих виборів; з іншого – конституційні зміни. Обидві дискусії були досить цікаві. Прибічники прямих виборів стикалися з опонентами. Ці дебати відомі саме утворенням двох таборів дискутантів. З одного боку, були майже всі політики та більша частина місцевих ЗМІ, з іншого – уся спільнота політологів і конституційних адвокатів. Поки перша група пристрасно обстоювала прямі вибори, друга постійно опонувала цій ідеї і застерігала від таких небезпечних реформ. Справді, обидві групи мають право на існування. Прибічники прямих виборів поклалися передусім на громадську думку, оскільки народ був схильний сприймати прямі вибори як більш «демократичні», ніж непрямі. Опоненти заперечували це, стверджуючи, що такий метод обрання президента шкідливий і це значно спотворює чеський демократичний режим. Проте, незважаючи на застереження щодо прямих і непрямих виборів президента, політичні еліти схвалили цю конституційну зміну, хоч і виступили дуже незалежно. Фінальне голосування відбулося в Палаті депутатів у грудні 2011 р., ідею підтримали всі партії за винятком комуністів. Сенат схвалив прямі загальні вибори в лютому 2012 року.

**Парламентський або напівпрезидентський режим?** Запровадження прямих універсальних президентських виборів у Чехії призвело до розголосу цієї зміни серед міжнародної політичної спільноти. Головним питанням було таке: чи Чехія прийняла зміни задля переходу від парламентського до напівпрезидентського устрою? Раніше в чеській академічній спільноті існував своєрідний консенсус, що Чеська Республіка була парламентським режимом, який, однак, мав специфічну позицію президента, про що йшлося вище. Деякі політологи та правники, які вивчали конституційне право, указували на наявність «президентського елемента» в режимі, але все ж уважали його переважно парламентським.

Після введення прямих президентських виборів 2012 р. та проведення виборів 2013 р. почали з'являтися досить обережні

ідеї утворення напівпрезидентського режиму. Як дехто стверджував, «у довготерміновій перспективі існує ймовірність переходу до напівпрезидентського режиму, проте не зараз». Загалом же, серед наукової спільноти переважає думка, що Чехія після 2012 року залишилася парламентською республікою, або що чеський режим – це парламентська республіка з посиленою роллю президента, якщо порівнювати з класичною парламентською республікою. Також існують думки, що в Чехії парламентський режим відійшов від звичайних характеристик парламентаризму та має його особливі ознаки завдяки прямим президентським виборам, або що сучасний парламентський режим у Чехії деформувався і неефективний. Конституційні зміни в Чехії аналізують різні іноземні вчені. До 2012 року Чехію загалом асоціювали як парламентську республіку. Проте після 2012 року чеський режим тяжіє до напівпрезидентського. Англомовні автори часто виходять із визначення напівпрезиденталізму, яке запропонував Роберт Елджі. Деякі вчені вважають його базовим або стандартним, передусім беручи до уваги наявність прямих виборів президента. У цьому випадку зрозуміло, що Елджі та його послідовники визначатимуть Чехію напівпрезидентською державою. Більшість чеських науковців вважає, що це зовсім не так. Їхні дослідження не базовані лише на напівпрезиденталізмі, але в них уперше докладно проаналізовано цей випадок. Дослідники передусім зосереджуються на владі президента або навіть на виконавчій владі, яку має президент у Чехії. Існує навіть така ознака, що чеські науковці схильні до ідей розуміння напівпрезиденталізму, про яке писали Дюверже та Сарторі, а саме, що в напівпрезидентських республіках президент майже не має реальної влади, хоча він не є також чисто церемоніальним президентом. Цей висновок типовий не лише для чеських авторів, але й здебільшого для центральноєвропейських учених. Чеські науковці визнають, що позиція чеського президента виняткова. Згідно з конституційним юристом Яном Киселею: «У Чеській Республіці ми можемо говорити про специфічну роль президента як харизматичного лідера, спроможного надихнути громадян. Президент проживає в замку, має власну військову охорону, на церемоніальних зустрічах про



нього оповіщають фанфари... Портретом глави держави прикрашають кабінети в школах та інших державних структурах і закладах, а невдоволені громадяни завжди шукали справедливості в президентському офісі». Дехто з дослідників зауважує, що унікальність президента спричинена радше культурно-політичною природою, яка була історично обумовлена, зокрема монархічними традиціями.

Прямі вибори парадоксально змінили традиції чеського президентства. Через переважну легальність завдяки незалежним виборам створено умови для зміцнення традицій впливового президента. Проте прямі вибори більш шкідливі для чеського режиму, аніж корисні. Президент має певний політичний вплив завдяки прямим виборам, проте він не має жодної виконавчої влади (ні в конституційних межах, ні в політичній діяльності). Результатом стала сильна деформація парламентського режиму, який стикнувся з низкою проблем і викликів.

**Виклики.** Проблеми чеського парламентського режиму пов'язані не лише з президентством. Парламентаризм – складна система за своєю природою. За останні 5 років збільшилася кількість наукових політичних праць чеських дослідників, присвячених аналізу коаліційної кризи. Автори звертаються до двох головних викликів для чеської політичної спільноти. По-перше, існує криза в політиці, яка виявляється в низькій політичній культурі серед населення, підвищенні політичної корупції й недовіри до політики та демократії. По-друге, криза чеського парламентського режиму виразно помітна в його нестабільності й нездатності повністю реалізуватися. Обидва виклики обґрунтовані. Наше завдання – описати другу частину кризи, а саме проблеми чеського парламентаризму.

**Нездатність парламентського режиму.** Чеський парламентський режим добре функціював у 1990-х роках. Партійна система була ефективною та стабільною. Це втілила партія *Občanská demokratická strana* (ODS), найбільша чеська політична сила, яку очолював Вацлав Клаус, тодішній прем'єр-міністр і головний ор-

ганізатор економічних змін у державі. Між 1992 та 1996 роками Клаус привів до влади праворадикальну коаліцію, яка провела декілька реформ. Його призначили головою уряду після виборів 1996 року, проте це сталося тільки через толерантність партії *Česká strana sociálně demokratická* (ČSSD), яка, отже, допомогла коаліції меншості Клауса виграти вотум довіри в липні 1996 року. Уперше було створено кабінет меншості, що міг покладатися на підтримку 99 із 200 членів парламенту. Цей уряд залишився при владі до 1998 року. Після нього розпочався період нестабільності. Це явище збереглося в Чехії і до сьогодні та стало особливістю чеського парламентського режиму. Чому так? Чеський уряд не базується на зрозумілій і послідовній більшості: зазвичай уряди ґрунтувалися на меншості (1996–2002 рр., 2006–2009 рр.) і були політично непослідовними, тобто об'єднували праворадикальні та ліві партії (2002–2006 рр.), засновані на суперечливих принципах (опозиційний договір 1998–2000 рр. замінили «Патентом толерантності» в січні 2000 р.), хитких коаліціях, залежних від однієї людини – очільника уряду. Окрім цього, існували три технократичні кабінети. Результатом цієї діяльності стала хронічна нездатність і нестійкість урядів. Між 1996–2014 рр. в Чехії було 11 урядів і 10 прем'єр-міністрів. Середня тривалість одного уряду – близько півтора року.

**Чому так?** Існують політичні та конституційні причини цієї нестабільності. По-перше, політичні партії були досить слабкими та вразливими через слабку партійну основу, відсутність дисципліни й неієздатність. По-друге, була висока політична поляризація партійної системи, головню через *Komunistická strana Čech a Moravy* (KSČM), що досі має нульовий коаліційний потенціал на національному рівні. Наслідком цього стало те, що близько 15% парламентських місць посідають комуністи, яких апоріє вилучають із будь-якої коаліції. Отже, ČSSD, яка не є спадкоємицею компартії, а радше відродженою політичною силою, коріння якої сягає XIX століття, не має коаліційного партнера серед лівіці. Тому їй доводиться формувати меншість. Третя і найголовніша проблема – криза «традиційних» політичних партій і поява

нових упродовж 2010–2013 рр. Нові партії позиціюють себе як антикорупційні й антиполітичні об'єднання. Найуспішнішою виявилася партія *ANO 2011*, яка отримала 19% на виборах 2013 р. та ввійшла в коаліцію із християнськими демократами та *ČSSD*. Антиполітична та антипартійна риторика ANO схильна до поділу всіх учасників політичного життя на політиків (некомпетентних, самозакоханих, часто корумпованих) й експертів-професіоналів (які мають протилежні характеристики). Останні, на думку прихильників цього поділу, здатні керувати урядом за принципами приватного підприємництва. Такі стосунки поглиблюють поляризацію партійної системи, яка своєю чергою призводить до подальшої нестабільності. Як було зазначено вище, чеська конституція заснована на історичних традиціях Чехословаччини міжвоєнного періоду. Цей вид парламентського режиму реалізується в парі з елементами впливового президенталізму. Конституційні повноваження прем'єр-міністра порівняно слабкі й залежні від Палати депутатів. Прем'єр-міністр слабкий, бо не головує над усіма міністрами. Палата депутатів діє згідно з досить вільними правилами щодо надання прав окремим членам парламенту. Крім того, пропорційна виборча система працює на користь великих партій, проте це не полегшує утворення парламентської більшості. Усе це призводить до подвійної фрагментації Палати депутатів (політичної та індивідуальної), що не сприяє стабільності уряду. Другий чинник, який впливає на детермінацію політичної позиції уряду, – президент, чий вплив було збільшено введенням прямих президентських виборів. Президент не очолює виконавчої влади й не може управляти повною мірою, бо Чехія – напівпрезидентська держава. Проте політична позиція президента послаблює позицію прем'єр міністра.

**Як вирішити проблему?** У чеській академічній літературі існує багато варіантів вирішення або пом'якшення наявних проблем парламентського режиму в країні. Більшість науковців загалом прагне відійти від типової ситуації «війн» демократії і замість цього перейняти деякі принципи мажоритарної демократії. Важливо підкреслити, що міжвоєнна Чехія – протилежна до Чехії

після 1993 року. Існує певна схожість між Першою Республікою та Чехословаччиною, але все ж Чехія мала досить різний державний устрій. Це віддзеркалено щонайменше в двох аспектах: стан суспільства і стан політичної прихильності. Міжвоєнна Чехословаччина була типовим сегментованим суспільством, поділеним за етнічними, лінгвістичними, релігійними й іншими ознаками, які вплинули на характер партій. Чехія своєю чергою має здебільшого однорідне суспільство, відображене у двопартійній системі, тобто чеська система партій оснований на одному поділі – соціально-економічному. Ця особливість не змінювалася навіть після утворення нових партій упродовж 2012–2013 років. Отже, якщо демократія згоди була вимогою міжвоєнної Чехословаччини, ця модель не потрібна для сучасної Чехії.

Загалом, немає жодних основних перешкод для використання мажоритарної моделі (і, отже, одночасно розташовувати за пріоритетами принцип ефективності над принципом репрезентативності) в сучасній Чехії. Існує можливість провести реформи парламентської системи, щоб зміцнити мажоритарні елементи чеської демократії. Можливості чеського демократичного режиму змінюються в напрямі мажоритарних елементів. По-перше, рух до напівпрезиденталізму; по-друге, реформа парламентському режиму. Парламентський режим може бути раціоналізований двома шляхами: інституційно та політично. Інституційне вирішення перебуває в межах конституції. Зокрема, ідеться про збільшення захисту уряду від парламенту.

Нова процедура утворення уряду: а) визначає завдання для відповідних установлених акторів (президент і парламент); б) забезпечує чергування ролей під час творення уряду; в) забезпечує реальну загрозу розпустити парламент у разі затягування процесу творення уряду. До цих особливостей варто додати короткі терміни, які передбачають, що встановлені актори вживають свої заходи так, щоб процес не був штучним або невизначеним.

**Висновки.** У цій частині описано походження, розвиток і виклики чеського державного устрою. Як бачимо, чеська політична система зіштовхнулася зі серйозними проблемами, які часто

обговорюють місцеві політологи, а також конституційні юристи. Мета цих дискусій – визначити суперечливі моменти, ідентифікувати причини, а також запропонувати шляхи вирішення проблеми. Загалом докладені зусилля не були надто успішними. Проблеми чеського державного устрою дуже глибокі та багатозорові. Вони сполучні з усіма головними аспектами демократичного державного врядування, включно з конституційною, партійною та виборчою системами. У цій частині всебічно розглянуто проблематичні моменти чеського державного устрою.

### **Рекомендована література:**

1. Agnew H., *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, Stanford: Hoover Institution Press, 2004.

2. Baylis T., Presidents versus Prime Ministers: Shaping Executive Authority in Eastern Europe. *World Politics*, 1996, Vol. 48, no. 3, p. 297-323.

3. Brunclík M.; Kubát M. (2014). The Crisis of the Czech Politics 25 Years after the Velvet Revolution, *Politeja*, Vol. 11, no. 2(28), p. 163-179.

4. Brunclík M., Kubát M., The Czech Parliamentary Regime After 1989, *Acta Politologica*, 2016, Nr 2, p. 5-29.

5. Elgie R., The Politics of Semi-Presidentialism. In Elgie R. (ed.) *Semi-presidentialism in Europe*, Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 1- 21.

6. Krouwel A., Measuring Presidentialism and Parliamentarism: An Application to Central and East European Countries, *Acta Politica*, 2000, Vol. 38, no. 4, p. 333-364.

7. Kysela J., Kühn Z., Presidential Elements in Government. The Czech Republic, *European Constitutional Law Review*, 2007, Vol. 3, no. 1, p. 91- 113.

8. Lijphart A., *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven and London: Yale University Press, 1977.

9. Wolchik S. L., The Czech Republic: Havel and the evolution of the presidency since 1989. In Taras R. (ed.), *Postcommunist Presidents*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p. 168-194.